

s već utvrđenom recepcijom Dostoevskog, razlikuje od ruske iz istoga vremena, pa će se francuska kultura ponekad gnušati bezobličnog i rogovatnog Dostoevskog. Međutim, ono što Gide razumije i na što ukazuje svojim tekstovima jest činjenica da su kodovi ljepote u Dostoevskog “naprosto drugačiji od naših mediteranskih” (239).

On je tu da bi se rastvorila konzervativna slika, da bi se upoznao drukčiji svijet, jer, reći će Gide zaključujući šesto predavanje, “nijedan autor nije u isti mah bio uže ruski i univerzalnije europski” od Dostoevskog (240).

Jasmina Vojvodić

O MODERNIZMU I AVANGARDI U JUGOSLAVIJI

230

Biljana Andonovska, Tomislav Brlek, Adrijana Vidić (ur.), *Modernizam i avangarda u jugoslovenskom kontekstu I–II*, Beograd: Institut za književnost i umetnost, 2021/2022, 222 str. I. i 188 str. II.

Već i sam naslov ove kolektivne monografije u dva toma – *Modernizam i avangarda u jugoslovenskom kontekstu (I–II)* – zavređuje komentar, kako zbog samih odrednica, tako i radi konteksta u kome se promatraju. Zašto *modernizam*, a ne *moderna*, ili zašto ne samo *modernizam*, već i *avangarda*? Ovo pitanje moglo bi se i drugačije postaviti: kako odrediti književnost 20. veka u Jugoslaviji kao smisaonu celinu koja ima svoj početak i svoj kraj? Još je Jovan Skerlić, govoreći o modernoj (novijoj) književnosti, konstatovao da je jako teško odrediti njene granice. Sto godina docnije, čini nam se da su jugoslovenske književnosti zapravo doživele tri susreta sa modernizmom. Prvi vezujemo za period uoči stvaranja Jugoslavije i nazivamo ga modernom, a obeležiće ga odnos krize i

kreativnosti. Avangarda jeste drugi susret sa modernizmom, koji se javlja u međuratnom periodu, dok druga Jugoslavija donosi i treći – posleratni modernizam, koji dominira do osamdesetih godina, kada počinju da se uočavaju postmodernističke tendencije. Svaki od ovih perioda, dakako, postoji kao zasebna književnoistorijska konstrukcija.

Zbornici koji su pred nama podstiču na preispitivanje upravo tog metodološkog problema: kako iz današnje, postjugoslovenske perspektive posmatrati jugoslovenski period – i to integralno, u oba kulturno-politička (ob)lika? Koje se tačke i koji oblici književnog modernizma i avangarde mogu uočiti kao prelomni u tako postavljenom jugoslovenskom okviru? U kakvom su oni odnosu bili spram spoljnih kulturno-političkih koordinata? Kao što i urednici napominju, izazov koji su sebi postavili sastojao se primarno u tome: ispitati na koji su se način preplitale ideja jugoslovenstva i književnost, prevashodno ona modernističke i avangardističke provenijencije.

Modernizam je u jugoslovenskim književnostima bio internacionalno usmeren i predstavlja značajan zaokret prema Evropi i evropskim vrednostima. Tu tendenciju potvrđuju i radovi objavljeni u ovom zborniku, nastalom na zajedničkom, bilateralnom

projektu Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Instituta za književnost i umetnost u Beogradu, koji je – pod rukovodstvom Stipe Grgasa i Biljane Andonovske – realizovan u periodu od 2019. do 2022. godine.

Kao grupni poduhvat kojim su istraživači različitih generacija obradili niz tema u celom luku jugoslovenstva (od pripreme do urušavanja), zbornici, iako štampani kao zasebne publikacije, zapravo tvore jedinstvenu celinu. Izdanja se unekoliko razlikuju po kompoziciji: prvi zbornik je koncipiran tako da naglašenije prati hronološki razvoj, dok drugi mahom pruža uvid u pojedinačne aspekte jugoslovenskih književnosti, premda i tu u hronološkoj postavci o celovitom sagledavanju jugoslovenskog projekta, do koje je urednicima očigledno veoma stalo. Zbornici mapiraju niz doticaja jugoslovenstva i modernizma/avangarde, pokazujući kako se na različite načine ovi fenomeni uzajamno podstiču i prožimaju. Zalazi se u najrazličitija područja: od avangardnog buntovništva do feminističke proze, od modernističke lirike do nadrealističkog eseja, od književnoistorijskih konceptualizacija do književnoteorijskih diskursa. Teme se, dakle, tiču kako književnosti, tako i njenog proučavanja.

Prvi zbornik (*Modernizam i avangarda u jugoslovenskom kontekstu*, 2021), obuhvata jedanaest članaka koji, iako raznovrsnog sadržaja, međusobno komuniciraju i tako ne samo odražavaju, nego i osnažuju “jugoslovenski kontekst” iz naslova.

Uvodni rad “Avangardno jugoslovenstvo predratne omladine” Biljane Andonovske otvara problem dezintegracije modernizma ka avangardnom pesničkom izrazu. U žiži su razlike između najuticajnijeg teorijskog proučavanja avangarde (P. Birger) i onoga što specifično jugoslovenski fenomen mladobosanskog avangardizma nameće kao mogućnost dopune ili korekcije

tog teorijskog okvira. U završnoj kontrastnoj paraboli između Gavrila Principa i Žaka Vašea autorka nastoji da prikaže Principa kao avangardistu, koji je, kao i Vaše, stvarao književnost “sa pištoljem u džepu” – odnosno, da ukaže na niz podudarnosti između te dve ličnosti, koje su u avangardnim književnim krugovima pretvorene u legende.

Uzimajući u fokus upravo jednog od stvaralaca iz mladobosanskog generacijskog i ideološkog kruga, Slaven Jurić u svom radu “Svjetskopovijesne dijagnoze i projekcije u Ujevićevu pjesništvu” prati kako se u ravni estetskih struktura, preciznije lirskog subjekta, otelevljuju šire idejno-ideološke postavke: ako u *Kolajni* i *Leleku sebra* on biva prikazivan kao “novi čovjek”, koji je iznad sveta koji ga okružuje, u potonjim pesničkim zbirkama poistovećuje se sa određenim društvenim skupinama. Poseban deo rada posvećen je odjecima moderne utopijske misli.

Dok uvodne studije reaktuelizuju značaj ključnih pojava u predratnoj i poratnoj jugoslovenskoj umetnosti, uvodeći je u tokove savremenog svetskog promatranja prošlosti, naredna dva priloga – “Suprotiva zapletom. Dostojevski x Krleža” Sanje Šakić i “Fenomen gluposti u delu Miroslava Krleže i Roberta Muzila” Gorana Korunovića – komparativno sagledavaju Krležin roman *Na rubu pameti*. Polazeći od tvrdnje da je svojstvo moderne književnosti da pruža otpor, Šakić analizirajući pripovedni glas dokazuje da je zaplet kod Krleže destruiran; s druge strane, Korunović gluposti pristupa kao etičkoj kategoriji i zastupa stav da roman *Na rubu pameti* predstavlja obuhvatnu i postavkama Muzilovog eseja saobraznu kritiku građanskog staleža i mentaliteta.

Tragajući za glavnim problemskim, interpretativnim i metodološkim postavkama, potpisnici sledeća dva rada inspirativno i smelo govore o tendencijama novog i modernog u jugoslovenskoj međuratnoj

književnoj stvarnosti. Studija Zorane Simić "Modernistička subjektivnost i proza Anđelije Lazarević" osvetljava intimističku i impresionističku prozu s početka dvadesetog stolecā. U opsežnom uvodu autorka nastoji da pripovetke realiste Laze Lazarevića predstavi u ključu modernističkih tendencija, što je samo okvir iliti uvod za inovativnu analizu kratkih priča njegove kćeri Anđelije Lazarević ("U noći", "Cvet kraj puta", "Aneta", "Palanka u planini"). Jovan Bukumira, pak, u radu "Turpituda ili delirijum jednog psa" tumači poznato i nezaboravno delo Marka Ristića, podsećajući na uzbudljiv kontekst njegovog nastanka, i dovodeći ga u vezu sa paranojačkom metodom Salvadora Dalija. Važan doprinos rada je poetičko raščitanje opsežnog paratekstualnog aparata epigrafa, te žanrovsko situiranje dela i obrazlaganje poetike (post)nadrealističke poeme, uz nezaobilaznu polemičnost koju decenijama zaobilazeno delo nadrealiste Ristića sadrži i provocira.

Sledi prilog "Književnost NOB-a u čitankama za osnovnu školu: pojava, trajanje i nestanak" Adrijane Vidić, koji daje temeljan pregled zastupljenosti tekstova o narodnooslobodilačkoj borbi u čitankama za nastavu maternjeg jezika i književnosti. Autorka pokazuje kako u nastavne programe iz 50-ih godina ulaze sadržaji vezani za novu ideološko-političku matricu, rasprave povodom obrazovnih praksi, a onda i način na koji, od smrti Josipa Broza Tita, ti sadržaji počinju da se menjaju, kako bi početkom devedesetih godina i zvanično nestali. Jelena Lalatović, u članku "Feminizam u omladinskim časopisima: ka istoriji devojačke kulture u Jugoslaviji", proučava razvoj omladinske periodike u Jugoslaviji (*Student*, *Vidici*, *Ideje*). Polazeći od reči Nade Ler Sofronić "da je lično političko i političko lično", autorka analizira neofeminističke težnje u socijalističkoj Jugoslaviji. Osim toga, feminizam

povezuje sa zbivanjima iz 1968, a razmatra i koncept tzv. devojačke kulture.

Naredna dva priloga suptilno i eruditski ostvaruju spoj teorije, kritike i polemike. Najpre Tomislav Brlek svoju studiju "Srastanje na raskršću: Midhat Begić" zasniva na tezi da je stvaralaštvo Midhata Begića nemoguće promatrati bez razumevanja kontekstualnih implikacija jugoslovenske književne tradicije. Osvrće se i na odnos Begića prema Skerliću, dokazujući da je prvi kao čitatelj zapravo uspostavio drugoga kao pisca. U radu se obrazlažu Begićevi pogledi na jugoslovensku književnost i kritiku, pri čemu se odbacuju pokušaji da se njegovo široko i duboko modernističko kritičko iskustvo rekontekstualizuje tako da ga se osiromaši svođenjem na uske nacionalne granice.

"Poslednje stranice *Prirode kritike*" Predraga Brebanovića jeste studija koja ne samo da osvetljava najznačajniji jugoslovenski doprinos metodologiji proučavanja književnosti, nego nudi i širi kulturnopolitički kontekst za razumevanje književnoteorijskih i književnoistorijskih koncepcija Svetozara Petrovića, ukazujući na njihovu aktuelnost. Brebanović akcenat stavlja na obračun s organicističkim poimanjem nacije, kao i na mogućnost da se, polazeći od Petrovićeve *Prirode kritike* (1972), reinterpretira tzv. sukob na književnoj levisi. Završna studija Luje Parežanina, "Na pragu raspada: komparativno proučavanje jugoslovenskih književnosti i politika znanosti o književnosti", analizira specifični jugoslovenski kontekst kao osnovu za današnja komparativna izučavanja jugoslovenskih književnosti. Poredeći stavove Radomira Konstantinovića i Predraga Palavestre, ovaj rad ukazuje na slojevitost odnosa jugoslovenskih književnosti prema ideološkom sistemu, pledirajući za dalja komparativna proučavanja jugoslovenske književnosti i kulture.

Po svojoj strukturi, drugi se zbornik (*Modernizam i avangarda u jugoslovenskom kontekstu*, 2022) donekle razlikuje od onog iz prethodne godine, pa kao takav iziskuje posmatranje u drugačijem, tematsko-motivskom ključu.

Tekstovi Biljane Andonovske, Slavena Jurića i Tomislava Brleka nadovezuju se jedan na drugi, jer za predmet analize imaju isti predložak: autograf pesme u prozi “Pendžeri” Tina Ujevića iz 1918. godine. Sva tri rada zasnivaju se na (re)interpretaciji Ujevićevog eseja “Ispit savjesti”, pošto je pomenuta pesma prvobitno bila inkorporirana u taj seminalni autopoeitički spis. Andonovska iznosi tezu datekst koji je otkrilapredstavlja pokazatelj Ujevićevog pripadanja avangardnim strujanjima u Jugoslaviji; Jurić se, nakon toga, fokusira na stil pesme ne bi li nijansirao semantičke veze sa pomenutim esejem; dok Brlek, naposljetku, odlazi korak dalje i ispituje odnos “spisateljske svijesti” sa “ispisivačkom savjesti”. Ovaj segment zbornika upotpunjuju i skenirani Ujevićevi rukopisi iz fonda Narodne biblioteke Srbije.

Naredni blok donosi radove o feminizmu i periodici. Zorana Simić osvetljava jugoslovenski i feministički angažman Zofke Kveder, urednice lista *Ženski svijet/Jugoslovenska žena* (1917–1920), ističući važnost tematskog kompleksa koji je pomenuta publikacija oživela (ženska književnost, socijalni i politički interes žena, etika sestrinstva). U polju feminizma kreće se i Mirela Dakić, koju su urednici pozvali na saradnju u drugom zborniku i koja – analizirajući ranu liriku Irene Vrkljan i prozu Dubravke Ugrešić – ukazuje na modernističke i avangardne elemente “ženskih” poetika, kao i na opiranje književnom kanonu. O polemičkom diskursu jugoslovenske periodike govori studija Jelene Lalatović, koja proučava omladinski avangardizam, a za korpus uzima časopis *Student* (1937–1968), pokazujući da se uni-

verzitetaska autonomija zapravo ogledala u borbi protiv partijske birokratije. Nastavljajući da proučava čitanke za osnovnu školu, Adrijana Vidić u srodnom duhu sagledava ulogu koja je u njima pripala Branku Ćopiću, autoru koji je bio podjednako kritičan prema komunizmu i nacionalizmu, te je simptomatično njegovo smeštanje u zabran književnosti za decu.

Studije koje slede bave se književnom kritikom, esejistikom i lirikom prestižnih jugoslovenskih autora. Predrag Brebanović komparativno sagledava *Prirodu kritike* Svetozara Petrovića i *Filosofiju palanke* Radomira Konstantinovića, dokazujući da su, iako tematski različite, ove dve knjige mogle poslužiti kao snažno oružje protiv nadolazećeg nacionalizma. Na Brebanovićeve nalaze se nadovezuje rad Luje Parežanina, koji demaskira mit o postojanju “jugoslovenskog” nacionalizma i ukazuje na značaj narodno-oslobodilačke borbe u razvoju avangarde na našim prostorima. Goran Korunović, tematizujući motiv domovine u pesničkom delu Miloša Crnjanskog i Miroslava Krleže, osvetljava groteskno-pesimističku predstavu nacionalnog identiteta; dok Jovan Bukumira, iznoseći karakteristike nadrealističke esejističke kulture u 20. veku, zapravo zatvara priču o nedoumicama oko postojanja jugoslovenske književnosti i dokazuje postojanje tog “minimalnog internacionalnog makrokonteksta”, kako, prema Brebanovićevom mišljenju, treba tumačiti pridev “jugoslovenska” u dotičnoj sintagmi.

Posmatrana u celini, ova dva zbornika ozbiljno preispituju novouspostavljene postjugoslovenske (čitaj: nacionalne) književne kanone. Nema sumnje da su modernistički i avangardni autori pokrenuli metatekstualne dijaloške procese i ponudili univerzalnu interpretaciju čoveka u vremenu. Tek u modernizmu i avangardi naša književnost postaje svesna vlastite univerzalnosti – što joj

je, kao osnovni cilj i smisao, odredio Krleža u tekstu "Književnost danas" (1945). U tome je i vrednost jugoslovenskog književnog kanona, od čijeg će statusa zavisiti i budući razvoj postjugoslovenskih književnosti unutar evropskog okvira.

Promene u jeziku (od realističkog diskursa do modernističkog i avangardnog izraza) i u narativno-poetičkoj strukturi tekstova (od romana ka pripovetci, od pripovetke ka eseju), kao i promene estetičkih paradigmi, takođe su važne teme ovih zbornika. Posebna pozornost posvećena je suočavanju sa nacionalnom prošlošću. Radovi pokazuju da su izvesna politička previranja bila i pokretač pozitivnih promena; ona nisu donela "jugoslovensko bespuće", već doba prosperiteta umetnosti.

Čitajući ove zbornike jasno uočavamo da se fenomeni modernizma i avangarde – budući da se tako prisno prožimaju s društveno-političkim kretanjima – ne mogu ograničiti samo na književnu sferu. To jasno pokazuju radovi koji se bave periodikom, obrazovnim politikama ili književnokritičkim diskursima, ali na posredan način i oni koji tematizuju književnoistorijske i poetič-

ke procese, sa nedvosmislenom sugestijom da će nam za proučavanje jugoslovenskih književnosti i ubuduće biti neophodna pluridisciplinarnost. Istovremeno, oseća se koliko bi se u dati program proučavanja uklopili i neki žanrovi ili mediji koji u zbornicima nisu obrađeni, poput pozorišta ili filma. Čini se da je ovim zbornicima postavljena jedna inovativna platforma za dalja slična proučavanja u mnogim drugim sferama.

Konačno, posebna vrednost ovih zbornika ogleda se u afirmaciji različitih viđenja i razumevanja jugoslovenskog konteksta. Praktično svi radovi u njima imaju kritičku, neretko i polemičku notu spram uvreženih književnoistorijskih koncepcija i shvatanja, te uvode nove pojmove i pristupe. Zbog toga bi oni mogli imati veliki značaj ne samo u naučnom, već i u obrazovnom procesu, jer će studenti, napokon, pred sobom imati jedno uzorno stručno delo o jugoslovenskom periodu. U dolazećim vremenima, prikazana dva izdanja predstavljaju, verujemo, snažnu branu ne samo širenju nacionalizma, nego i sveopštem snižavanju stručnog nivoa.

Aleksandar Ilić

234

JUŽNOSLOVENSKE KNJIŽEVNE TEME U KNJIŽEVNOTEORIJSKOM KONTEKSTU

Saša Šmulja, *Južnoslovenske književne teme, interliterarni, intertekstualni i imagološki aspekti*, Banja Luka: Filološki fakultet, 2021, 191 str., čir.

U okviru izdavačke delatnosti Filološkog fakulteta u Banjoj Luci objavljena je mo-

nografija Saše Šmulje, redovnog profesora Katedre za srbitiku, pod naslovom *Južnoslovenske književne teme, interliterarni, intertekstualni i imagološki aspekti*. Ova knjiga je rezultat njegovih interesovanja za literarni korpus objedinjen kategorijom južnoslovenska književnost. Kao što je već u naslovu apostrofirano, autor svojim temama metodološki pristupa polazeći od savremenih književnih teorija. Međutim, ono što predstavlja osoben kvalitet ove knjige jeste činjenica da nije reč o banalnom apliciranju teorijske aparature na književni